

נס מעשה ידי אדם

הרב אפרים ולץ

במחזור החגים של היהדות, פסח הוא החג הראשון ופורים הוא האחרון. הפער בין שני החגים הללו משתקף היטב באופי השונה כל כך של הסיפורים העומדים ברקע שלהם. בעוד פסח הוא חג הניסים הגלויים והפנטסטיים, עשר מכות וקריעת ים סוף, עד שאנו מגיעים לפורים, הנס הופך להיות כל כך נסתר עד שכמעט קשה לזהות אותו.

בניגוד לניסי מצרים שמזוהים באופן ישיר כ- 'יד ה', במגילת אסתר עומדת למבחן שאלת 'הנס הנסתר'. האם נס נסתר שנעשה על ידי אדם ראוי להיקרא בכלל בשם נס? היכן היה הקב"ה בתוך מעשי הגבורה המחוכמים של מרדכי ואסתר?

שאלות אלו, יש להן השלכה עמוקה על הוויכוח המתנהל לאורך השנה האחרונה בשאלה מה עשוי לנצח את הקורונה – האם אנו זקוקים לנס או שמא לחוכמת המדע? 'בעזרת ה' או 'בעזרת מכוון ויצמן'?

הציבור הדתי השמרני, ובכללו זה החרדי, מזוהה בדרך כלל עם התפיסה כי מרכז כובד סדרו של עולם הוא במישור הרזי הסמוי מן העין. מה ששומר על האדם הוא המצוות שהוא מקיים, ואם מצאנו שלא כך היה הדבר, הרי שסיבה שמיימית אחרת היא שגרמה לפגיעה באותו אדם, ולא בהכרח התנהלותו שבשגרה.

תפיסה זו, יש לה כמובן מקורות להסתמך עליהם, המבטאים עקרון החוזר בדברי חז"ל, כדוגמת: "וכי נחש ממית, או נחש מחיה? אלא, בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את ליבם לאביהן שבשמים, היו מתרפאים, ואם לאו, היו נימוקים" (משנה ראש השנה ג, ח).

תפיסה זו היא שמביאה את מרבית הציבור החרדי לטעון (מתוך שכנוע אמיתי וכנות פנימית) כי בחורי הישיבה הם הכוח השומר על עם ישראל, ועדיפה נוכחותם בבית המדרש מאשר בשדה הקרב. גם רעיון זה מובע באותה המשנה המצוטטת לעיל: "וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים, היו מתגברים, ואם לאו, היו נופלין".

בדרך כלל, יטענו מייצגי גישה זו, שאין הם מבטלים את ערכו של המאמץ במישור הנגלה. רובם יעריכו את מאמציהם של החיילים הנלחמים במלחמה, אך אלו משמשים לדעתם רק כמאמץ נלווה לזה הרוחני. לעיתים היחס למאמץ במישור הנגלה יהיה רק מעין 'איתערותא

דלתתא' שמטרתה להיות ראוי לקבל את העזר השמימי הנסתר שהוא הוא המכריע את המערכה.

במחשבה מעין זו אין קשר פנימי בין המאמץ הנגלה למאמץ הרוחני, שניהם פועלים בשני מישורים שונים, ומירב המשמעות, אם לא כולה, היא של העולם הנסתר, הניסי, שהוא בעל השפעה גדולה לאין ערוך מזו של העולם הטבעי הנגלה. כמובן, בצורותיה הקיצוניות של גישה זו המאמץ הנגלה כמעט שמבוטל לחלוטין, ואם אדם רוצה שידוך מוצלח, חשוב יותר שיתן צדקה או יקרא פרק מסוים מספר תהילים מאשר שיתלבש יפה לפגישה.

מגפת הקורונה הביאה למבחן את הגישה הזאת, ואת ההתלבטות עד כמה מקום לתת לכלים המדעיים של עולם הנגלה להיאבק במגיפה, על חשבון הפגיעה הבלתי מוכחשת בעולם הרוחני של תפילה ולימוד התורה. הלא האתוס של גישה זו אומר שהתרופה המרכזית לכל צרה היא דווקא המאמץ הרוחני, ואם כן לדעת חלק ממנהיגי הציבור החרדי יש לקחת את הסיכון של מגיפה בעולם הגלוי ולהמשיך לקיים אורח חיים דתי ורוחני כבימים ימימה.

אל מול גישה זו ניצבת גישה דתית-מודרנית ורציונליסטית. גישה זו מאמינה כי לא ניתן לבטל את הישגי המדע ואת ההבנה של העולם המודרני את העולם. אדם שיזלזל במערכות הנגלות של המציאות סופו שיפגע מהן. לכן לא נמצא בין מצדדי גישה זו מי שלא יקבל את הוראות הרופא כלשונן אם תהיה בכך סכנה. לכל היותר הוא יהיה מוכן לסבול צער כדי לקיים את המצוות כצורתן, אך כל סכנה תביא אותו לדחות את קיום המצווה ואורח החיים הדתי. גם לגישה זו יש על מה להתבסס, כאשר החכמים לאורך כל הדורות קבעו כי באופן רגיל אין לאדם רשות לסכן עצמו בשביל קיום מצווה, ולצד האמירה כי "שלוחי מצווה אינם ניוזקים", קבעו כי "חמירא סכנתא מאיסורא" (חולין י, א) ובמקום שהסכנה קרובה אין לסמוך על כך (פסחים ח, ב).

אמנם האדם הדתי המודרני איננו כופר בכוחן של התפילות ולימוד התורה להשפיע על המציאות, אך לדעתו דרך ההשפעה שלהן היא עקיפה, ועל כן בדרך כלל גם מינורית יותר בעיניו. את מירב מרצו ישקיע אדם זה במאמץ בעולם הגלוי, ויקווה שתפילותיו גם הן תצטרפנה בצורה כזו או אחרת להצלחת מאמציו.

מחלוקת זו אינה חדשה, וניתן לראות את שורשיה נמשכים מימי התנאים, דרך מחלוקות בעלי המחשבה הראשונים כרמב"ם (לדוגמה פירוש המשנה פסחים ד, ט) והרמב"ן (לדוגמה ויקרא כו, יא) ועד ימינו אנו. אולם אני סבור כי בדורות האחרונים נמצא לעיתים קרובות ששני הצדדים במחלוקת זו מפספסים נקודה מהותית בהבנת היחס בין הנגלה לנסתר ובכך הם דווקא יושבים בסירה אחת.

המכנה המשותף לשתי התפיסות הללו הוא שהן תופסות את המציאות בצורה של שני מישורים מקבילים. העולם הנגלה פועל על המערכת מלמטה בצורה מסוימת, והעולם הנסתר פועל מן הכיוון השני. המחלוקת בין הצדדים היא רק בשאלה איזה כוח מכריע – האם זה הגלוי או דווקא הנסתר. כאמור, על פי רוב שניהם ייחסו משמעות כלשהי גם לצד החלש יותר. לכן בשאלה לעזרת מי אנחנו זקוקים במציאת חיסון לקורונה – לעזרת ה' או לעזרתם של המדענים, יסכימו החולקים כי לשני הצדדים יש חשיבות, אך כאשר מגיעות שאלות מעשיות, הרבה פעמים הצד הדומיננטי יותר בעיניהם מעלים לחלוטין את השיקולים העולים מן הצד החלש.

מי שמציג תפיסה שונה של יחסים בין הנגלה לנסתר הוא הרב קוק. ניתן לומר שככלל הרב קוק לא הביט על העולם בצורה דיכוטומית של כוחות נפרדים הנאבקים זה בזה, אלא כשורה של רצפים המהווים יחידה אחת אשר לה פנים שונות. כך ביחס בין נשמה לגוף, בין קודש לחול, בין ישראל לאומות, בין ארץ ישראל לחוץ לארץ, בין הלכה לאגדה, ולענייננו גם בין נסתר ו'ניסי' לנגלה ו'טבעי'. כאשר אני משתמש במינוח 'רצף' אין כוונתי לומר שאלו הם שני קצוות על ציר אופקי. בכל הרצפים הללו הרב קוק רואה את הצד הפנימי הנסתר כגרעינו של הצד הנגלה המהווה את המעטפת החיצונית שלו. העולם הנסתר נותן פשר ומשמעות פנימית לעולם הנגלה, והעולם הנגלה הוא הביטוי החיצוני וגיבושו האחרון של העולם הנסתר.

להבהרת עמדה זו של הרב קוק אביא רק חלקי דוגמאות קצרות מתוך רבות המצויות בכתביו. הרב קוק לא ראה בגילויים המדעיים איום על העולם הרזי. ההפך הוא הנכון, הרב קוק סבר כי כל התקדמות מדעית מעמיקה את הבנת העולם הנסתר שהיא הולכת וחושפת: "לפי ערך ההכשר הזה שהעולם מתכשר לצפונותיה של חכמת היצירה המעשית, הולכים לעומתו הרעיונות של חכמת היצירה הרוחנית, ומתגבלים עם החיים והמציאות" (אורות הקודש א, א, ו). העובדה שכל אדם יודע איך זורחת השמש מביאה אותו להעמיק את שאלותיו האמוניות אודות המציאות: "עד שאי אפשר עוד להסביר גם אמונה פשוטה לאנשים בינונים, כי אם על פי הרחבת הצעת רזי עליון". במקום להתמקד בשאלה איך המציאות 'עובדת', הוא שואל מהו פשרה, מה היא מבטאת ומהי חובתו כלפיה "ופתחי השערים של מעשה בראשית הם הם גורמים עצמיים לפתיחת שערי מעשה מרכבה".

רבות הן התופעות שנתפסו כנס וסוד בעבר והפכו לטבע גלוי במרוצת הזמן, אך בתהליך הגילוי הארוך הזה תמיד מתגלה סוד נוסף פנימי יותר. כמו בהיכרות של חבר שהולכת ומתרחבת ככל שהזמן חולף, כאשר מאחורי כל גילוי מסתתרת שאלה עמוקה יותר וסוד פנימי יותר שלו. הרב קוק משתמש במשפט האוקסימורוני "ההשקפה הטבעית של

הקודש" (אורות הקודש א, קכו) כדי לומר שחברות יחדיו "חוליות של שלשלת גדולה, ארוכה ומסודרת, שכל אחת נאחזת בחברתה, במערכה טבעית, של קודש. גם הנסים הם טבעיים, הם טבעיים בערך שלהם". אין להפריד בין הטבע לנס. הנס הוא גילוי של מה שנראה היה לבלתי אפשרי עד שהוא התחולל במציאות, הוא הטבע בשיאו. אותו טבע שנראה היה מגושם וגס התגלה כאלסטי ובעל אפשרויות רבות יותר מכפי שניתן היה לצפות מתחילה, ואם כן "אין העולם קרוע ומרוסק, עומד הוא בנין איתן. ושמים ושמי שמים יחד עם תחתיות ארץ עושים הם חטיבה אחת, עולם אחד, וישות אחת". אפילו את ניסי מצרים הגלויים והכבירים הרב קוק מסרב לנתק לגמרי מן הטבע: "מבית עבדים הננו מוצאים [...] והטבע התעלה בעילויינו, זרח עליו הוד נשמת הנס" (אורות הקודש ג, כב).

הרב קוק מכיר בכך שמן הסתם כל אדם קורא את דבריו מן העמדה בה הוא ניצב. הרציונליסטים יטענו כי בעצם הכל הוא טבע, והמיסטיקנים יטענו כנגדם שגם הטבע הוא נס: "בכל תחום שולטת היא רק ההכרה האחת, בלא הגבלה, אין גבול של יכולת במסתרים, ואין חירות מתגלה בנגלות" (אורות הקודש א, פח). לעומתם הוא סבור שרק תפיסה של קשר אורגני בין הטבע לנס, של הופעה חיצונית וגלויה ומסודרת של גרעין פנימי חי, היא הבנה שיכולה לתת פשר לעולם: "אבל ההודעה, שרק היד של המסתרים היא הפועלת את כל הגבולים הגלויים, מאירה את הנוגה, ומאמצת את הנשמה, לדון על דבר חירות בצפונות הגלוי, על דבר שליטה פנימית בלתי מוגבלת, העושה את כל הסדרים המוגבלים".

לאיזה צד יש לתת קדימות ביחסים שהרב קוק מתאר בין הגלוי לנסתר? הרב קוק מתווה עקרון ברור לכך: "נח לו לאדם שלא ישקיע את ציוריו בקישור התוכן המיסתי הממשי, כי אם במדה כזאת שיבורר לו שאיננו פועל עליו להרחיק מציוריו את הקישור הישר עם העולם הממשי, שהוא חי בו, וכל טבעיותו וחקיו" (אורות הקודש א, צ). השלב שבו העולם הרזי מתנתק מהעולם הממשי הוא הנקודה בה האדם צריך לשוב לאחור ולשוב להציב רגליו על הארץ, כמאמר הפסוק בו חותם הרב קוק: "שכן ארץ ורעה אמונה" (תהלים לז, ג).

ניתן להמשיל זאת לחיים בתוך בית. מה כוללים חיים של משפחה? הם כוללים הרבה מאד פעולות יומיומיות ושגרתיות של ניהול פיזי של הבית, נקיון, דאגה למזון, הסעות ועוד. הן כוללות גם פעולות משמעותיות יותר של חינוך, שיחה ומשחק משותף. פסגת החוויה העמוקה של בית יכולה להיות האהבה והבטחון שהם מעניקים לכל אחד מבני המשפחה. כל המרכיבים הללו קשורים זה בזה. לא ניתן לזה בלא זה. אמנם כאשר אדם ישקיע את

זמנו באופן מוגזם בניהול שוטף של הבית באופן שלא תורם לצדדים המשמעותיים והפנימיים יותר של החיים בו, הוא אכן מפספס את העיקר ומכלה את כוחותיו לריק. מאידך, אם הוא סבור שניתן לייצר שותפות ואהבה בלא השקעה מעשית ויומיומית בבנייתו הרי שהוא טועה טעות מרה. אלו הם שני צדדים, או שני סיפורים שניתן לספר במקביל על אותו בית עצמו, האחד מבטא את המאמץ הנגלה והשני את המשמעות והתכלית שמסתתרת מתחת לו.

הנקודה שהרב מצביע עליה היא זו שבה האדם ניצב על קרקע אך יש לו גם השראה והכרה בכך שישנם ממדים נוספים להעמיק בהם, לחשוף ולגלות. שם הוא מבין כי אי אפשר היה לו בלי פעולותיו הנגלות, אך הן רק הולכות ומתחברות עם סיפור עמוק יותר של העולם.

כאשר ישנה תקלה חיצונית וחולפת בבית, כמו חפץ שנשבר, ניתן לתקן זאת בקלות בכלים מעשיים. אך כאשר את הבית פוקד משבר עמוק, גם אם הביטויים הבולטים שלו הם במישורים גלויים, כמו חוסר הצלחה בלימודים, קשיים כלכליים ואפילו אתגרים רפואיים, לעיתים לא מספיק הטיפול בתסמינים החיצוניים אלא יש לרדת לשורשי המשבר העמוקים שהביאו אליו ושעשויים לתרום לאיחוי.

דווקא בתקופת משבר כמלחמה או כמו מגיפה זו שפוקדת אותנו, חשוב להיזהר מאימוץ מבט חד ממדי על העולם. המחשבה שניתן לוותר לגמרי על העוגנים המעשיים והמדעיים של העולם הנגלה היא בלתי נכונה ומסוכנת. העובדה שאנו מקדימים את העיסוק בעולם הנגלה אין בה כדי לבטל את ההכרה בממד הרוחני. אך לעומת זאת ביטול המאמץ המעשי הוא ביטול החיים עצמם.

מאידך, גם בתפיסה שכל המשבר הוא רק סך הגורמים הנגלים שהובילו אותנו אליו יש עיוורון עמוק. גם הרמב"ם, גדול ההוגים הרציונליסטים של היהדות, קבע כי המחשבה שהצרה היא רק מקרה שבעולם היא "דרך אכזריות" (תעניות א, ג). על כן, התפילה והעבודה הרוחנית המלווים את המאמץ הגלוי והישיר עם המשבר, אינם רק 'כוח עזר' נוסף בשביל המדענים שיפתחו חיסון, אלא הכרה בכך שהמשבר הגלוי קשור ביסודות הפנימיים של הבית אותנו אנו חפצים לקיים.

ברור שככל שהבעיה היא שטחית יותר, הפתרון יוכל להיות מקומי ואנושי. כאשר ברז דולף, שרברב יוכל לתקן אותו בלי להזדקק לכל עזר רוחני או ניסי. לעיתים גם בעיות רפואיות דורשות רק פעולת שרברבות על פני השטח. אמנם המשבר שאנו חווים הוא לא רק בעיה רפואית מקומית, זהו משבר גלובלי, חברתי וכלכלי שמערער את המציאות הבוטחת בה התרגלנו לחיות וחושף בעיות עמוקות החבויות בה. לצד הפתרונות הרפואיים

נדרשים כאן גם מנהיגות ותבונה עמוקה על מנת לשקם את החברה. גם כאן הפתרון יבוא בדרך אנושית, אך זו זקוקה לעזר ממרומים.

כאמור, התהליך שהחל בניסי מצרים הסתיים בתנ"ך במגילת אסתר, שם שמו של הקב"ה נעדר לגמרי מן המגילה. הרמב"ן מזהיר אותנו לבל נחשוב שהעלמות ה'הניסים המפורסמים' מבטאת את העלמות הנס מן העולם – "ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה" (שמות יג, טז). נכון הדבר שהמלכה אסתר בכוחה, תבונתה ואומץ ליבה הביסה את המן. אך מהיכן קיבלה אסתר את העוז לפעול את פעולתה? על פי המגילה היו אלו התענית, התפילה והכינוס של כל העם שנתנו לה את הכוח לכך. כל אלו לכאורה לא קשורים למעשה הפוליטי המחוכם, אך אסתר לא יכלה לעשות זאת בלעדיהם – "ותלבש אסתר מלכות – [...] שלבשתה רוח הקודש" (מגילה טו, א). החן והמלכות שנסוכים על אסתר, מקורם בחיבור לממדים רחבים ועמוקים יותר, הם שמאפשרים לאדם לראות ולהראות אחרת מהסובבים אותו. הרמב"ם מגדיר את 'רוח ה' כמדרגה הנמוכה ביותר של הנבואה, והיא העצמת כוחו ופעולתו של האדם (מורה נבוכים ב, מה). האמת היא שכך גם המדרגות הבאות שהרמב"ם מתאר, כמו רוח הקודש ועוד, שהן פעולה אנושית המשולבות בהשראה ובעוצמה רוחנית.

ההיסטוריה של עם ישראל מלאה בניסים, שרידותם בגלות מאות בשנים, קיבוץ הגלויות והקמת המדינה, מלחמות ישראל וקליטת עליה. כל אלו היו בגדר הבלתי יאמן עד שנעשו. כמובן, רק לאחר שהתרחשו הוסברו בדיעבד על ידי חוקרי ההיסטוריה בעזרת תבונת האדם והנסיבות ההיסטוריות. בתנועה הציונית היו זרמים שדגלו בפתרונות ביניים כאוטונומיסטים ותומכי רעיון אוגנדה. פתרונות חלקיים מקורם בתפיסת הבעיה כשטחית וטכנית. תפיסה עמוקה יותר של הבעיה דורשת פתרונות עמוקים וכוחות גדולים הרבה יותר, לעיתים מעל ומעבר למה שנראה שיש בכוחו של האדם לעשות. החיבור לממדים העמוקים הללו שיונקים מעולמנו הרוחני והדתי יכול להביא אותנו לייצר נס של ממש. חולמים אנו כולנו בשוב ה' שיבת ציון (עיי'ן אורות הקודש א, שער ב, נג).

כפי שציינתי, בין הטבע לנס יש רצף, וקשה לעיתים לסמן את הגבול מתי המעשה האנושי קשור בסיוע ניסי של ה'. האם עמידתם של לוחמים ברמת הגולן במלחמת יום הכיפורים היתה מעשה אנושי או ניסי? האם מלחמתם המוצלחת של אסירי ציון ועלייתם של יהודי אתיופיה היו רק תבונה פוליטית וזכרון היסטורי? את העוצמה והיכולת לעשות ניסים שלא יאומנו, מקבל האדם מהקישור לממדים הפנימיים של המציאות, מעולמו הרוחני והאמוני, מהקב"ה.

האירוע שאנו חווים בשנה החולפת הוא קודם כל משבר בריאותי, ועלינו להתמודד עימו בכלים רפואיים. אך זהו איננו רק משבר חיצוני העובר בעזרת סגר וריחוק חברתי. אפילו אחרי שנמצא חיסון למגיפה, הוא לא מחה את זכרו של המשבר שפקד אותנו. ללא הנהגה ואנשי מעשה שמונעים על ידי חיבור לעולם פנימי וערכי לא נוכל לייצר ניסים, נסתרים או גלויים, אלא רק פתרונות מקומיים. כולנו מרגישים כי משבר זה נגע בדרכו בכמה ממדים סמויים ועמוקים יותר של החיים שלנו כפרטים, עם ואנושות, אותם אנו מוכרחים לתקן יחדיו, בעבודה פנימית ובסייעתא דשמיא.